

TUNÇ Çağları'nda Ticarete Yön Veren Yollar ve Kapadokya'nın Metropollerİ

Yalçın KAMIŞ*

Ticaret, basitçe insanların sahip oldukları şeyleri başka şeyler karşılığında değiştirmeleri şeklinde tanımlanabilir. Dar anlamıyla tanımlanan bu etkinliğin insanlığın en eski dönemlerinden itibaren hayata geçirilen sosyal pratikler arasında yer aldığı günümüze kadar ulaşan arkeolojik buluntular vasıtasıyla dolaylı da olsa anlaşılabilir. Anadolu ve yakın çevresinde kabaca MÖ 10. binyılın ortalarından itibaren yerleşik hayatın yaygınlaşması, zamanla bitkilere ve hayvanlara dayalı üretim ekonomisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Söz konusu gelişmeler, temel olarak üretici köylere yaslanan yaşam tarzının tarih sahnesine çıkışına işaret etmektedir. Neolitik ve Kalkolitik çağları kapsayan uzun zaman aralığı (yaklaşık MÖ 9600 - MÖ 3000), üretici köyler çerçevesinde şekillenen karmaşık toplumsal yapılar üretmiş ve bu yapılar pek çok şeyin yanı sıra ticari ilişkileri yoğunlaştırarak geliştirmiştir.

Tunç Çağları'nın başlangıcı ise köylere dayanan yaşam biçiminin kabuk değiştirmesini sağlayan ve etkileri endüstri devriminin şekillendirdiği modern çağlara kadar devam eden pek çok yeniliğin süreç içinde ortaya çıktığı bir zaman aralığına (yaklaşık MÖ 3000 - MÖ 1200) işaret etmektedir. Söz konusu zaman aralığının farklı

noktalarında ortaya çıkan teknolojik yenilikler ve bunların etkilediği toplumsal yapıları tanımlayan kent, devlet, hukuk, kent devleti, imparatorluk gibi kavramlar yukarıda vurgulandığı gibi önemli oranda güncelliğini korumaktadır. Teknolojik yenilikler bağlamında konuya bakıldığında ise yazının yaygınlaşması, ölçüm sistemlerinin ortaya çıkışı, metallerin gündelik hayata dahil oluşu gibi pek çok yenilik saymak mümkündür. Bu yeniliklerin Mısır, Anadolu, Mezopotamya ve İran'ı içine alan geniş bir coğrafyada hemen hemen eş zamanlı olarak hayata geçmesi de ayrıca dikkat çeken bir nokta olarak karşımızda durmaktadır.

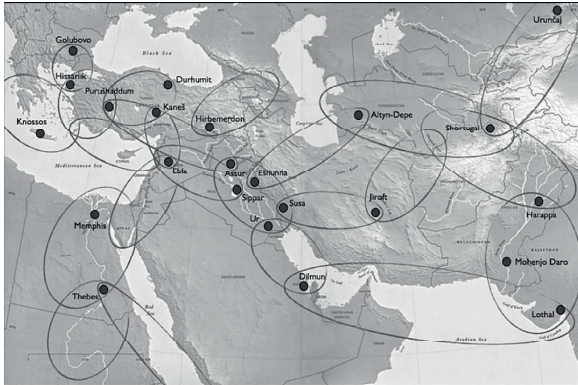
Toplumsal yapıyı dönüştüren ve geniş bir coğrafyada etkilerini hissettiren yeniliklerin yukarıda basit anlamıyla tanımladığımız ticari ilişkileri dışarıda bırakması elbette düşünülemez. Çeşitli yeniliklerin geniş coğrafyalara yayılmasına aracılık eden faktörler arasında başı çeken ticari ilişkiler, süreç içinde dönüşüm geçirerek takas, trampa gibi kavramlar çerçevesinde ele alınabilecek basit ilişkilerin çok ötesine geçmiştir. Ticari ilişkileri değiştiren yenilikler geniş kapsamlı bir araştırmanın konusu olabilecek niteliktedir. Ancak üç noktayı vurgulamak genel çerçevenin anlaşılması açısından faydalıdır.

* Doç. Dr. Yalçın KAMIŞ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü

Bunlar, bölgelerarası sistematik ticari ağların ortaya çıkışı, değişim araçlarının devreye girmesi ve tüccarların toplumsal yapıya katılmaları şeklinde sayılabilir. Bölgelerarası sistematik ticari ağların ortaya çıkışı ile ifade edilmeye çalışılan husus, birbirlerinden uzak noktalarda üretilen ürünlerin ticari ilişkiler vasıtasıyla düzenli olarak dolaşıma girmesidir (Resim 1). Bu hususa Troia'da (Hisarlıktepe) bulunan tunç objelerin üretiminde Kazakistan kökenli kalay kullanılması veya Afganistan'da çıkarılan lapis lazuliden üretilmiş objelerin Anadolu'da bulunması gibi pek çok örnek verilebilir. Ticari dolaşıma giren malların miktarının artması ve buna bağlı nedenler, ticari ilişkilerin kolaylaşmasını sağlayacak pratik bir mekanizmanın icadını zorunlu kılmıştır. Bu da günümüzde "para" olarak tanımladığımız değişim aracının devreye girmesidir. Popüler kültürde yaygın bir şekilde Lidyalılara atfedilen paranın icadı, aslında paranın değil sikkenin icadına vurgu yapmaktadır. Bu nokta, nüans gibi görünse de aslında ekonomik işleyişin anlaşılması açısından kritiktir. Ölçüm sistemlerinin MÖ 3. binyıl başlarından itibaren yavaş yavaş gelişmesiyle birlikte insanlar, doğada diğerlerine oranla daha nadir bulunan altın, gümüş gibi metallerin değerli olduğu konusunda uzlaşmaya varmışlardır. Bu uzlaşmanın günümüzde hâlen devam ettiği de açıktır. Söz konusu metallerin değerli kabul edilmeleri ise bunların değişim aracı olarak kullanımının

önünü açmış ve bu sistem Tunç Çağları boyunca kullanımda kalmıştır. Bu sistem, ticari malların değerinin altın veya gümüşün ağırlığı cinsinden hesaplanması esasına dayanmaktadır. Değişim aracı olarak değerli metallerin devreye girmesi bir yandan ticari ilişkileri kolaylaştırmış diğer yandan ise çok daha karmaşık hâle gelmesini sağlamıştır. Günümüzdekine ana hatlarıyla benzeşen alacak-verecek hesapları, faiz gibi işlemlerin ortaya çıkışını da sağlamıştır. Tunç Çağları'nın başlangıcıyla birlikte zamanla değişen ekonomik yapıya bağlı olarak toplumsal iş bölümü ve katmanlaşma daha belirgin hâle gelmiştir. Bu süreçte, toplumsal yapıya katılan meslek gruplarından biri de tüccarlardır. Bu sürecin en somut tanıkları ise Anadolu'nun çeşitli yerleşimlerinde açığa çıkarılan ve sayıları binlerle ifade edilen tüccarlara ait çivi yazılı belgelerdir. Eski Dünya kıtalarının kesişim noktasında yer alan Anadolu coğrafyası, çağlar boyunca bu kıtalar arasında gerçekleşen hareketliliklerin odak noktaları arasında yer almıştır.

Coğrafi kapsamı dönemlere göre değişiklik sergilese de Anadolu'nun ortasında genişçe bir alana yayılan Kapadokya Bölgesi, çağlar boyu gerek insan gerekse de ticari hareketliliğin geçiş güzergâhları arasında yer almıştır. Bu durumun en somut göstergelerinden biri, MÖ 3. binyılın başlarından itibaren bölgede hızla gelişmeye başlayan ve zamanla sadece Anadolu'nun değil tüm Yakındoğu'nun büyük kentleri arasına katılan Kültepe ve Acemhöyük gibi metropollerin ortaya çıkışıdır. Anadolu ve yakın çevresinin kültürel çeşitliliğini yansıtan bu merkezler uzun bir süre boyunca kültürel, siyasal, ekonomik ve ticari faaliyetler açısından merkezî konumda bulunmuşlardır. Dolayısıyla da Anadolu'yu ilgilendiren pek çok yeniliğin söz konusu merkezler üzerinden gözlenmesi, tanımlanması ve yorumlanması mümkün hâle gelmiştir.



Resim 1. MÖ 2. Binyıl Başlarında Ticari Ağlar
(Gojko Barjamovic 2018)

Kapadokya'nın Tunç Çağı Metropolleri: Kültepe ve Acemhöyük

Kayseri Ovası'nın doğusunda, verimli ve sulak bir sahada bulunan Kültepe, kesintilerle de olsa yüz yılı aşkın bir süredir arkeolojik araştırmaların sürdürüldüğü yerleşimlerden biridir (Resim 2). Yerleşimde geniş kapsamlı sistematik ve bilimsel kazılar, 1948 yılında Prof. Dr. Tahsin Özgüç başkanlığında başlatılmış olup, günümüze kadar kesintisiz bir şekilde devam ettirilmiştir. Bu süre zarfında yürütülen çalışmalar, Kültepe'de yerleşimin tarihinin Kalkolitik Çağ sonlarından başlayarak Hellenistik-Roma dönemlerine kadar uzunca bir süre devam ettiğini ortaya koymuştur. Bilimsel kazılar, yerleşimin zamanla büyüyerek MÖ 2. binyıl başlarında 25-30 bin kişinin yaşadığı bir şehir hâline dönüştüğünü göstermiştir. Günümüz ölçeğinde bakıldığında oldukça mütevazı görünen bu rakamlar dönem koşulları içinde ele alındığında, büyük kent statüsünü tanımlamaktadır.

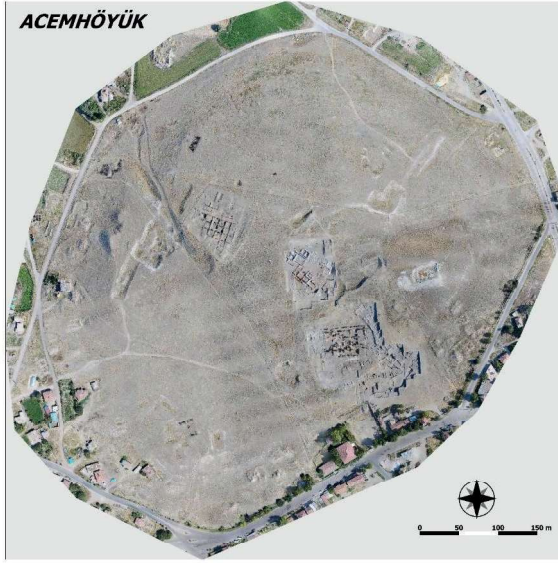
Kültepe'nin büyüme süreci, aynı zamanda Anadolu'nun ticari ilişkilerinin gelişip serpilerek bölgelerarası bir boyuta çıkış sürecini de ortaya koyan bir niteliğe sahiptir. Bu durumun en somut göstergesi günümüzde Irak'ın kuzeyinde bulunan Asur kenti ile Anadolu, özellikle de Kültepe arasında organize ticaret ağının kurulmasıdır. Karşılıklı anlaşmalar çerçevesinde başlayan ticari faaliyetler, Asurlu tüccarların Anadolu'ya gelerek Kültepe'ye yerleşmeleriyle



Resim 2. Kültepe (Tahsin Özgüç 2005)

zirve noktasına çıkmıştır. Asurlu tüccarlar esas itibarıyla Anadolu'nun gümüş ve altın kaynaklarıyla ilgilenmişler ve söz konusu metaller karşılığında Kültepe'ye kalay, dokuma ürünleri, yarı değerli taşlar gibi ticari malları taşımışlardır. Söz konusu metallerin büyük bölümünün Asur kentine ticari ağlar vasıtasıyla dışarıdan getirildiği ve buradan Anadolu'ya ulaştırıldığı bilinmektedir. Kalayın Orta Asya coğrafyasından, lapis lazulinin Afganistan'dan ve dokuma ürünlerinin önemli bir bölümünün Babil'den temin edilmiş olması bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu mallar Kültepe'ye ulaştıktan sonra yine Asurlu tüccarlar vasıtasıyla Anadolu içlerine dağıtılmıştır. Süreç içerisinde Anadolu'nun kendi içindeki potansiyelin farkına varan Asurlu tüccarlar Anadolu içinde bakır, yün gibi metallerin ticaretine de el atarak faaliyet alanlarını genişletmişlerdir. Tüccarların Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla giderek daha karmaşık bir hâl alan ticari ilişkiler ve bunların zorunlu kıldığı Anadolu'yu siyasi otoritelerle bağlantıların düzenlenmesi ihtiyacı kurumsal ve idari yapıların oluşumunu zorunlu kılmıştır. Doğrudan Asur kentine bağlanan söz konusu yapıların Anadolu'daki iç hiyerarşisinin tepesinde ise Kültepe bulunmaktadır.

Yukarıda kısaca çerçevesi çizilen ticari ilişkiler, Anadolu'nun çeşitli yeniliklerle tanışmasına da aracılık etmiştir. Bunların en önemlilerinden biri hiç kuşkusuz ki yazının Anadolu'ya girişidir. Anadolu toplumlarının yazıyla tanıştığı bu dönemin ayrıntıları Kültepe'de açığa çıkarılan yaklaşık 25.000 adet çivi yazılı tablet vasıtasıyla takip edilebilmektedir. Çoğunluğu tüccarların arşivlerinden oluşan yazılı belgeler dönemin ticari, ekonomik ve siyasi ilişkilerine ışık tutmalarının yanı sıra toplumsal yapıya dair önemli ipuçları sunmuşlardır.



Resim 3. Acemhöyük (Acemhöyük Kazı Arşivi)

Evlilikler, boşanmalar, miras hukuku, ticaret hukuku gibi çeşitli alanlarla ilgili bilgiler sunan yazılı belgeler, dönemin Anadolu kültürünün anlaşılmasında anahtar rol oynamaktadır. Kültepe kazılarında ele geçen arkeolojik buluntular, yazılı belgelerin çizdiği çerçeveyi destekleyen zengin bir veri setine ulaşılmasını sağlamıştır. Gerek Anadolu kökenli gerekse

de dışarıdan yerleşime getirildiği anlaşılan arkeolojik objeler, Kültepe toplumunun yaşamına dair dikkat çekici bir pencere açmıştır.

Kültepe'nin kuş uçuşu yaklaşık 160 km batısında, Aksaray Ovası'nda yer alan Acemhöyük, (Resim 3) 1962 yılında Prof. Dr. Nimet Özgüç başkanlığındaki bir ekip tarafından araştırılmaya başlanmış ve günümüze kadar kazı çalışmaları aralıksız devam ettirilmiştir. Kentte günümüze kadar devam ettirilen bilimsel kazılar, yerleşimin Kültepe'ye benzer bir gelişim tablosu sergileyerek MÖ 3. binyılın ortalarından itibaren büyümeye başladığını ve MÖ 2. binyıl başlarında en geniş boyutlarına ulaştığını ortaya koymuştur. MÖ 2. binyıl başlarında yaklaşık 100 hektarlık bir alana yayıldığı anlaşılan kentin 20 bin kişilik bir nüfusa sahip olduğu tahmin edilmektedir. Modern Yeşilova kasabasının merkezinde bulunması nedeniyle Acemhöyük'teki kazı çalışmaları daha çok höyük bölümüyle sınırlı kalmıştır. Yani tüccarların yaşadığı ve ticari faaliyet yürüttükleri aşağı şehirde geniş çaplı araştırmalar yürütülememiştir.



Resim 4. Acemhöyük Sankaya Sarayı (Acemhöyük Kazı Arşivi)



Resim 5. Acemhöyük Sarıkaya Sarayı'nda ele geçen altın iplik tamirli obsidyen vazo parçası. (Acemhöyük Kazı Arşivi)



Resim 6. Acemhöyük Sarıkaya Sarayı'nda bulunan Asur kralı I. Şamši- Adad mühür baskıları. (Acemhöyük Kazı Arşivi)

Çalışmalar her ne kadar höyük kısmıyla sınırlı kalmışsa da Acemhöyük'te sürdürülen kazılar, dönemin ekonomik, ticari, siyasi ve sosyal yapısına ışık tutan önemli bulgulara ulaşılmasını sağlamıştır. Höyükte açığa çıkarılan Hatipler ve Sarıkaya sarayları bu açıdan oldukça çekicidir. (Resim 4). Özellikle Sarıkaya sarayından ele geçen altın, fildişi, obsidyen gibi lüks objeler dönemin elitlerinin yaşam biçimlerine dair ipuçları sunarken diğer yandan ticari ilişkilere vurgu yapmaktadır (Resim 5-7). Sarayın bir odasında arşivlenmiş hâlde bulunan 1000'den fazla mühür baskısı ise kentin ticari ve siyasi ilişkilerini doğrudan doğruya ortaya koyan bir buluntu grubu niteliğindedir. Söz konusu mühür baskıları arasında yer alan Asur kralı I. Şamši-Adad (Resim 6) ve Kargamış kralı Aplahanda'ya ait mühür baskıları yerleşimin yöneticilerinin dönemin Mezopotamya krallarıyla ilişki kurduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bunlar dışında kazılarda ele geçen arkeolojik buluntular, dönemin toplumsal ve siyasal yapısına ışık tutan zengin verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Gerek Anadolu kökenli gerekse de dışarıdan yerleşime getirildiği anlaşılan arkeolojik objeler, dönemin Acemhöyük toplumunun anlaşılmasına katkı sunmuştur.

Bu yazı çerçevesinde, yukarıda çok genel hatlarıyla değinilen Kültepe ve Acemhöyük, Kapadokya coğrafyasının doğusuna ve batısına yerleşmiş durumdadırlar. Her iki yerleşim de söz konusu coğrafyayı doğu-batı ve kuzey-güney yönlerinde kat eden ticari güzergâhların düğüm noktalarını oluşturmuş ve bu yönlerde gerçekleşen her türlü faaliyeti kontrol etmişlerdir. Yaklaşık bin yıl boyunca bu işlevlerini sürdüren söz konusu kentler, Anadolu'yu etkileyen gelişmelerin merkezini işgal etmiş ve belirleyici konumda yer almışlardır.



Resim 7. Acemhöyük'ten ticarete değişim aracı olarak kullanılmış gümüş parçalar. (Acemhöyük Kazı Arşivi)

Seçilmiş Kaynakça

Barjamovic, G. J. (2011). *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Museum Tusculanum Press.

Barjamovic, G. J. (2018). Interlocking commercial networks and the infrastructure of trade in western Asia during the Bronze Age. Kristiansen, K., Lindkvist, T., Myrdal, J. (Ed.), *Trade and Civilization in the Pre-Modern World*, içinde (s. 113-142). Cambridge University Press.

Özgüç, T. (2005). *Kültepe: Kaniş/Neša*. Yapı Kredi Yayınları.

Özgüç, N. (2015). *Acemböyük: Burušbaddum*. Türk Tarih Kurumu.